

ГРАВЕТТОЇДНІ КОМПЛЕКСИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Розглядаються проблеми виникнення та специфіки розвитку граветтоїдної технічної традиції у степовій зоні Північного Причорномор'я протягом другої половини пізнього палеоліту.

Дослідженню граветту Європи — його походження, хронології та періодизації, локальних особливостей останнім часом приділяється багато уваги. Вирішення цих проблем наближає до можливості з'ясування таких явищ стародавньої історії, як: зародження та трансформація у часі та просторі технічних традицій, походження, міграції, контакти і взаємовпливи окремих груп пізньопалеолітичного населення.

Термінологія, що стосується явищ граветту Європи в цілому та її окремих регіонів, включає різноманітні назви і має певну історію. Поява цього поняття у 30—40-і рр. в європейському палеолітознавстві пов'язана з іменами західноєвропейських дослідників Д. Пейроні, Д. Гаррод, С. Хокса та ін. Воно означало відмінне від оріньяка культурне явище — пізній перигордієн (граветтієн).

Тоді ж з'явився й термін «східний граветтієн» для визначення специфіки груп центральноєвропейських Віллендорф, Дольні Вестоніце, Пшедмость та східноєвропейських Костенки I, ш. 1, Гагарино, пізньопалеолітичних пам'яток. Одночасно для визначення цих культурних явищ застосовувалися такі терміни, як: «Агсбах'єн», «Павлов'єн», «Костенков'єн». Згодом ці та ряд подібних до них пам'яток стали розглядати як «віллендорфсько-павлівсько-костенківську культурну спільність»¹.

Питання щодо доцільності застосування терміна «східний граветт» саме до пам'яток «віллендорфсько-павлівсько-костенківської» культурної спільності й досі залишається невирішеним. Ряд дослідників пропонують вживати щодо пам'яток названої спільності, так і до більш широкого кола східноєвропейських комплексів з граветтськими рисами поняття «граветтоїдність», або вже вживаний деякими західноєвропейськими дослідниками термін «граветтоїдний технокомплекс», тобто граветт у широкому розумінні².

Деякі дослідники застосовують термін «східний граветт» і у більш широкому значенні — фінальний палеоліт східної частини Європи з тенденцією до мікролітизації кам'яного інвентарю³.

Залежно від конкретних проявів, пов'язаних з хронологічними чи локальними особливостями, європейські пам'ятки з граветтською технічною традицією характеризуються як «граветт» з підрозділами його на ранній, середній і пізній «граветт» та «епіграветт», «макрограветт» та «мікрограветт» тощо⁴.

Хронологічні межі існування граветту Європи визначаються для різних її регіонів по-різному. Найбільш ранні його прояви відомі на таких територіях: Балкани — період 30—25 тис. років тому (стоянки Темната, шар 8, Аспрочаліко, Кепхалари); Центральна Європа — період 30—28 тис. років тому (Віллендорф II, шари 5, 6); Східна Європа — період 36—32 тис. р. т., так званий «пре-граветтієн» (Костенки 17, шар 2) і період 28—25 тис. р. т. (Тельманська, шар 2, Молодова V, шари 9, 10) — ранній граветтієн. Вважається, що у Центральній та Східній Європі граветт (у широкому розумінні) в період 19—20 тис. р. т. змінюється епіграветтом, що існує тут до кінця пізнього палеоліту⁵. У Західній Європі, зокрема, у Франції, батьківщині перигордієну (граветтієну) перші прояви його, за сучасними даними, датуються часом близько 28 500 р. т. та існують до 21 000 р. т., коли вони змінюються солютрейською традицією⁶.

Щодо походження граветту Європи існують різні точки зору. Припускається можливість поліцентричного його походження в окремих регіонах Європи, наприклад, на Балканах, в басейнах середньої течії Дунаю та Дністра, інколи за участю місцевого оріньяка або селета⁷.

І. О. Борзіяк вважає появу граветтського комплексу Дністровсько-Карпатського регіону результатом першої хвилі оріньяка з Балкан (стоянки Бачо-Кіро, Міток-Малул-Галбен, нижні шари) з типологічно визначеною тенденцією до розвитку граветту. На його думку, пізніше граветтська традиція розповсюджується в інших регіонах Європи, де набуває локальних рис, частково зберігаючи оригінальні ознаки⁸.

Стосовно пам'яток з граветтською технічною традицією обробки каменю степового Північного Причорномор'я до недавнього часу терміни «граветт», «епіграветт», «східний граветт», «граветтоїдність», «граветтоїдні риси інвентарю», «граветтоїдні вістря» тощо, вживалися епізодично, без розкриття їх змісту. Більш ґрунтовно до цієї проблеми підходить Д. Ю. Нужний, який комплекси другої половини пізнього палеоліту з мікролітичними знаряддями характеризує як прояви другого етапу розвитку мікролітичної техніки в Україні, пов'язаного з поширенням «граветтської традиції» та подальшого процесу геометризації у «пізньограветтських комплексах»⁹.

Такі питання як належність комплексів степових пам'яток до граветтської технічної традиції, походження та хронологічні межі існування певних етапів розвитку цього явища досі спеціально не аналізувалися. Деякі з цих питань будуть розглянуті в даній роботі. Для визначення правомірності віднесення тієї чи іншої пам'ятки до граветтської традиції використано типолого-статистичний метод, розроблений французькими дослідниками Сонвій-Борд і Перро. Він включає аналіз порівняння індексів основних категорій кам'яних знарядь та наявності в комплексах деяких визначальних типів, що характеризують певну технічну традицію. Цей метод використовувався дослідниками для визначення характеру комплексів як окремих пізньопалеолітичних пам'яток, так і їх груп у певних регіонах Східної Європи¹⁰.

Порівняння індексів (% до загальної кількості знарядь) у комплексах визначається за такими категоріями знарядь: індекс скребачок (IG), різців (IB), оріньяцьких скребачок (IGA), дво-, багатограних різців (IBd), різців на ретушованих заготівках — бокових (IBt), проколок (IP) та пластинок з притуплюючою ретушню (ILd). Якщо в оріньяцьких комплексах IG(60—40) досить перевищує IB (10—20), IGA (15—25) значний, IBd завжди більший за IBt, IP та ILd рівні 0 або незначні, то в пізньоперигордійських (граветтських) комплексах це порівняння інше. Воно характеризується домінуванням різців (IB — 20—40) над скребачками (IG — 10—30) та ретушних різців (IBt) над двограними (IBd). Індекс пластинок з притуплюючою ретушню (ILd) завжди значний, звичайно є в комплексах проколки (IP), а індекс оріньяцьких скребачок (IGA) — 0 або незначний. До групи знарядь, що характеризують перигордійську (граветтську) традицію, належать: різні типи виробів з притупленим краєм, пластини поперечноретушовані та пластинки з притупленою спинкою, вістря граветт, мікрограветт, пластинки з боковими виїмками та зубчиками. Різці Ноай, вістря Флешет, трикутники та мікрорізи — не завжди присутні в комплексах¹¹.

Для визначення характеру індустрій пізньопалеолітичних пам'яток степового Північного Причорномор'я по співвідношенню індексів основних категорій знарядь за методом Сонвій-Борд та Перро було використано власні підрахунки автора, опубліковані дані та підрахунки С. П. Смолянинової для деяких пам'яток Побужжя, люб'язно передані автору.

В таблиці подано підрахунки основних індексів для пізньопалеолітичних пам'яток степового Північного Причорномор'я з переважанням рис, характерних для граветтської технічної традиції. З дев'ятнадцяти проаналізованих комплексів менше половини мають цілком перигордійський (граветтський) характер, інші ж — тією чи іншою мірою проявляють оріньяцькі риси, при переважанні граветтських.

Проаналізуємо групи комплексів у хронологічному порядку. Серед пам'яток середнього періоду пізнього палеоліту (22—17 тис. років тому) цілком граветтський характер має комплекс стоянки Ями. В ньому різці (IB — 14,6) значно переважають скребачки (IG — 3,0), а різці ретушні (IBt — 11,3) — різці двогранні (IBd — 3,0), є в комплексі проколки (IP — 2,0), а скребачки оріньяцькі відсутні¹². Не має оріньяцьких рис і комплекс стоянки Антонівка III, хоч індекс пластинок з притуплюючою ретушню (ILd — 2,8) у ньому замалий як для граветтської традиції¹³.

Іншим комплексам цієї хронологічної групи, у котрих переважають граветські риси, притаманні й риси, характерні для оріньяцької традиції. Найбільш виразні вони у комплексі стоянки Амвросіївка (підрахунки — за матеріалами розкопок 1950 та 1978—79 р.р.). У ньому співвідношення індексів скребачок (IG — 6,3) та різців (IB — 22,3) і високий індекс круторетушованих мікроплагівок (ILd — близько 25) характерні для граветської традиції. Оріньяцькі риси проявляються у співвідношенні типів різців — IBd (14,8) значно переважає IBt (5,0) та наявності оріньяцьких скребачок (IGA — 1,0), в тому числі типів Карене і з «рильцем». Подібні, але децю менш виразні оріньяцькі риси (переважання двограних різців над ретушними) має і комплекс Нововолодимирівки II ¹⁴.

Комплекси Анетівки II та Великої Аккаржі, що мають цілком граветське співвідношення індексів (див. табл.) включають також деяку кількість оріньяцьких скребачок (точні індекси підрахувати за публікаціями не вдалося). Індекси круторетушованих пластинок високі ¹⁵.

Для більшості комплексів пам'яток пізнього періоду верхнього палеоліту (16—10 тис. років тому) характерне домінування граветських рис, хоч значна їх частина все ж проявляє деяку оріньякоїдність (див. табл.). До комплексів, що практично не мають оріньяцьких рис, належать Кам'яні балки I, II, Федорівка, Минівський яр, Говоруха, Володимирівка (шари 1, 3, 4) ¹⁶. Виняток тут становлять верхні шари Федорівки та Володимирівки (скребачок більше ніж різців), що, можливо, пояснюється функціональними особливостями цих стоянок.

Помітні оріньяцькі риси мають комплекси стоянок Серединний горб та Івашково VI — переважання індексів скребачок над індексами різців, а також наявність скребачок оріньяцьких (див. табл.). Деяку оріньякоїдність мають також комплекси Янісолі (переважання індексу двограних різців над індексом різців ретушних) і Дмитрівки (наявність скребачок високої форми) ¹⁷.

Таким чином, аналіз співвідношення індексів основних категорій кам'яних знарядь у комплексах пізньопалеолітичних пам'яток регіону показав, що для частини комплексів середнього періоду і, практично, усіх комплексів пізнього пері-

Індекси основних категорій знарядь граветтоїдних комплексів степової зони Північного Причорномор'я

Пам'ятка (комплекс)	IG	IGA	IB	IBd	IBt	IP	ILd
Івашково VI	20,4	0,7	19,3	2,3	7,0	0,7	16,3
Серединний Горб	21,7	4,3	8,7	—	4,4	—	21,7
Володимирівка, ш. 1	36,0	—	16,0	8,0	4,0	—	32,0
Володимирівка, ш. 3	20,1	—	58,3	6,5	34,5	—	11,5
Володимирівка, ш. 4	34,3	—	54,2	5,6	25,6	—	7,2
Говоруха	1,9	—	27,7	—	7,4	1,9	7,4
Минівський яр	13,7	—	60,3	10,3	32,7	—	12,1
Дмитрівка	9,4	0,3(?)	23,8	4,7	9,2	+	7,3
Янісолі	1,9	—	12,0	6,9	1,4	—	13,4
Федорівка, ш. 1	23,7	—	10,8	3,9	5,7	1,6	18,6
Федорівка, ш. 2	20,0	—	23,4	1,7	11,9	1,6	18,2
Кам'яна балка 1	14,4	—	27,5	0,8	21,0	1,1	17,3
Кам'яна балка 2	13,6	—	37,2	7,3	26,4	0,8	10,2
Антонівка III	10,0	—	24,3	4,3	12,8	—	2,8
Велика Аккаржа	5,9	+	10,4	3,4	3,9	0,8	22,9
Нововолодимирівка 2	3,3	—	14,4	5,5	3,3	2,8	14,9
Амвросіївка (стоянка)	6,3	1,0	22,3	14,8	5,0	—	25,0
Анетівка II	4,2	+	25,7	3,9	11,0	—	25,5
Ями	3,0	—	14,6	3,0	11,3	2,0	21,0

П р и м і т к и: «+» — знаряддя даної категорії присутні в комплексі; «—» — знаряддя даної категорії відсутні.

оду епохи верхнього палеоліту характерне домінування рис граветтської технічної традиції з деякими хронологічними та локальними особливостями.

По-перше, слід зазначити, що комплекси з переважанням граветтських рис середнього періоду (початку та максимуму пізньовалдайського похолодання), можливо, синхронні з пам'ятками сагайдацько-муралівської групи з переважанням оріньяцьких рис у кам'яному інвентарі. По-друге, той факт, що комплекси цієї хронологічної групи мають різний ступінь прояву граветтської традиції, напевно, можна пояснити як різним генезисом її носіїв, так і різним ступенем їхньої взаємодії та взаємовпливів із сусідніми носіями оріньяцької традиції.

Серед комплексів середнього періоду виділяється найбільш ранній і найбільш північний — комплекс стоянки Ями, розташованої в лівобережній частині середньої течії басейну Сіверського Дінця. Стоянка датується геолого-стратиграфічним методом ранньопричорноморським часом, тобто, близько 22—20 тис. років тому. Для комплексу характерне граветтське порівняння основних індексів без проявів оріньяцьких рис (див. табл.). За типологічним складом крем'яного інвентарю комплекс знаходить певні аналогії в матеріалах стоянки Гагаріно. Вони проявляються у досконалій призматичній техніці розколювання, близькому порівнянні основних категорій знарядь, переважанні різців над скребачками, домінуванні серед них кінцевих виробів. Подібні типи ретушованих мікроплатівок — з притупленим краєм та підтескою кінців, типи проколок. Така подібність дозволяє припускати можливість генетичного зв'язку між мешканцями стоянки Ями та населенням віллендорфсько-костенківської культурної спільності, чи, більш конкретно, гагаринсько-хотилівської групи в її межах, до якої відносять Гагаріно¹⁸.

Серед інших граветтоїдних комплексів, що датуються періодом максимуму пізньовалдайського похолодання і мають оріньяцькі риси, помітне місце посідає Амвросіївський комплекс. Проблема його генезису залишається невирішеною однозначно. В літературі висловлювалися думки як загального характеру — про його південне, середземноморське походження, — так і більш конкретні — про певні аналогії деяким типам крем'яних виробів серед матеріалів Тельманської (Костенки 8, 2 шар) стоянки¹⁹.

Дійсно, певна подібність цих двох комплексів проявляється в традиції розколювання кременю — в цілому призматичній з отриманням заготовок для мікролітів здебільшого з торцевих нуклеусів та багатофасеткових різців.

Подібний і стиль оформлення деяких типів мікролітів — мікроплатівок та вістер з прямим круторетушованим краєм та протилежним випуклим необробленим або частково обробленим дрібною або крутою ретушшю краєм. Частина цих мікролітів в обох комплексах інколи наближається до виробів сегментоподібної форми.

Все ж таки, окрім хронологічної відстані, значні відмінності в комплексах цих пам'яток не дозволяють прямо пов'язувати їх спільним генезисом. Відміни полягають у тому, що техніка розколювання в комплексі Тельманської більш досконала, ніж в Амвросіївці, а більша частина знарядь виготовлена на видовжених правильної форми пластинах та мікропластинках. За співвідношенням індексів основних категорій знарядь цей комплекс типово граветтський: IG — 2,4; IGA — 0,09; IB — 23,8; IBt — 7,1; IP — 1,4; ILd — 42,8²⁰.

Поява комплексу Тельманської (2 шар) стоянки — одного з найбільш ранніх проявів «типово західнограветтської індустрії»²¹ в центрі Східноєвропейської рівнини близько 27 тис. років тому не могла пройти безслідно. Певно, її носії могли взяти участь у формуванні граветтської технічної традиції у східноєвропейському регіоні. Щодо участі тельманської традиції у складанні конкретно граветтського (з оріньяцькими рисами) амвросіївського комплексу, можна припустити, що він міг мати в основі цю традицію, але значно видозмінену впливом приблизно синхронних їй східноєвропейської (типу Костенок 2, шар III) або закавказької (типу Дзудзуана) оріньяцьких традицій. Не можна виключати і можливості впливу синхронної(?) Амвросіївці оріньякоїдної традиції типу Муралівки. Висловлювалася також думка про можливість місцевого походження граветтоїдних комплексів з оріньяцькими рисами типу Амвросіївки, Анетівки II тощо при участі оріньяцької традиції типу нижнього шару Ворона III та оріньяцьких шарів Сюрени I²².

Пояснення походження амвросіївського прояву граветтоїдної традиції як синкретичної цілком можливе з урахуванням кліматичних умов максимуму пізньовалдайського похолодання з установами гіперзональної природної структури у Східній Європі та із значним зниженням рівня води в Чорноморській котловині й осушенням Азовського моря²³. Кліматичні зміни спричинили значну рухливість груп пізньопалеолітичного населення в межах Східноєвропейської рівнини та прилеглих територій. Південна перигляціально-стєпова зона з великими стадами сезонно мігруючих бізонів та інших великих трав'яних стала територією, привабливою для пізньопалеолітичних мисливців різного походження. Все це могло сприяти зростанню контактів та взаємовпливів, можливо, змішуванню та асиміляції груп населення — носіїв різних технічних традицій.

Генезис комплексу Анетівки II (анетівської культури) дослідники також пояснюють як результат контактів «місцевих» та «прийшлих» груп населення. Останнім часом було названо і конкретні індустрії, які могли брати участь у формуванні анетівського комплексу. Це — подальший розвиток індустрій типу Сагайдака I, Анетівки I та Муралівки з помітним впливом місцевих традицій типу Анетівки XIII, Володимирівки, Івашкова поля²⁴.

Генезис комплексу Великої Аккаржі все ще залишається нез'ясованим, хоч в літературі й висловлювалися думки загального характеру про можливий зв'язок з оріньяцькими комплексами стоянки Сюрень I в Криму, пам'яток Подністров'я — Зеленого Хутора чи про трансформацію цих традицій під впливом «східноєвропейського мікрограветту»²⁵.

Серед граветтоїдних комплексів пізнього періоду верхнього палеоліту (пізньольодовиків'я) виділяється кілька локальних груп, що очевидно мають різний генезис. Так, комплекси пам'яток Минівський яр та Говоруха басейну середньої течії Сіверського Дінця — граветтоїдні, без оріньяцьких рис (див. табл.). За типологічним складом крем'яного інвентарю вони знаходять аналогії в комплексах пам'яток Мизин та Борщево I, які останнім часом вважають належними до однієї, епіграветтської мизинської культури²⁶. Тобто, населення цієї території, як і в попередній час (стоянка Ями) підтримувало зв'язки з більш північною територією центру Східноєвропейської рівнини.

Комплекси пам'яток кам'янобалківської культури Північно-Східного Приазов'я (Кам'яні балки I, II, Федорівка) з типово пізньограветтськими рисами вважаються близькими комплексам імеретинської культури Закавказзя, що останнім часом датується періодом пізньольодовиків'я²⁷. Далі на захід у комплексах кількох пам'яток (Кайстрова балка IV, VI, Сомова балка, Каштаєва балка)²⁸ помітні деякі риси, характерні для кам'янобалківської культури, що, певно, свідчить про формування пізньої граветтоїдної традиції східної частини Північного Причорномор'я та, частково, Надпоріжжя під впливом зв'язків з носіями кам'янобалківської традиції.

Пізньограветтські комплекси Янісолі та Дмитрівки в Північному Приазов'ї мають деяке оріньяцьке «забарвлення». Не виключене їх місцеве походження (місцезнаходження Перемога I), можливо, з певними західними впливами²⁹.

С. П. Смольянинова розцінює пізньограветтський комплекс Івашково VI у Південному Побужжі як специфічну фінальнопалеолітичну лінію розвитку з геометричними мікролітами (трапеціями) в крем'яному інвентарі³⁰.

Таким чином, аналіз пізньопалеолітичних комплексів показав, що граветтоїдна технічна традиція обробки каменю в степовому Північному Причорномор'ї з'являється в період початку та максимуму пізньовалдайського похолодання. За винятком комплексу з Ям, граветтські риси цих комплексів доповнювалися більш або менш виразними оріньяцькими рисами. Певні специфічні локальні прояви цих традицій можна пояснити як різним генезисом так і різними за характером впливами синхронних оріньякоїдних комплексів. Окрім порівняння основних індексів щодо специфіки цих граветтоїдних комплексів свідчать такі риси, як невисокий рівень (інколи близько 50 %) використання пластинчастих заготовок для виготовлення знарядь, використання торцевих нуклеусів (подекуди — кареноїдних скребачок-нуклеусів) для отримання мікропластинок, переважання серед мікролітів мікропластинок та мікрівістер з притупленим краєм, виготовлених на здебільшого зігнутих у профілі заготовках.

У період пізньольдовиків'я граветтоїдна традиція домінує, лише подекуди зберігаються ориньяцькі риси як певне «забарвлення» (пережитки). Походження, взаємовпливи, культурні угруповання в цей період простежуються більш чітко. Характерною рисою розвитку цієї традиції на даному етапі є мікролітизація та помітна тенденція до геометризації крем'яного інвентарю. На відміну від попереднього періоду, помітні відмінності як у переважанні (в середньому 70%) пластинчастої заготовки, що використовувалася при виготовленні знарядь так і в більш правильній формі і більш прямому профілі мікропластинок — заготовок для мікролітів. Цей етап розвитку граветтської (граветтоїдної) традиції Північного Причорномор'я можна назвати пізньограветтським або епіграветтським.

¹ Булочникова Е. В. Вчера и сегодня понятия «восточный граветт» // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 67—72; Григорьев Г. П. Отношение восточного граветтсена к западу // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 73—80.

² Аникович М. В. Днепр-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от «восточного граветта» к «восточному эпиграветту» // Восточный граветт. — М., 1998., С. 38; Амирханов Х. А. Восточный граветт или граветтоидные индустрии Центральной и Восточной Европы // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 32.

³ Valoch K. Evolution of the Palaeolithic in Central and Eastern Europe // Current Anthropology — Chicago, 1968. — P. 351—366; Nicolaescu-Plopsor C. S., Paunescu A., Mogosanu F. Le Paleolithique de Ceahlau. // Dacia. — NS. — X. — 1966. — P. 23—30; Оленковський Н. П. Культурно-историческая градация позднего палеолита нижнеднепровского региона // Археологический альманах. — Донецк, 1994. — № 3. — С. 193—203; Зализняк Л. Л. Фінальний палеоліт України // Археологія. — 1995. — 1. — С. 3—21; Зализняк Л. Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 116—122.

⁴ Djindjian F. Le Gravettien d'Europe Occidentale et ses relations avec le Gravettien d'Europe Centrale et Orientale: les Changements de territoires dans le temps et dans l'espace // Восточный граветт. Тез. докл. междунар. коллокви. (Зарайск-Москва, 1—7 сентября 1997 г.). — М., 1997., — С. 75—78; Kozlovski J. K. L'origine du Gravettien dans le Sud-Est Europeen // The Upper Palaeolithic Colloquium XII: The origin of the Gravettian, XIII Congr. U.I.S.P.P. (Forli, Italie, sept. 96), v. 6, Forli, 1996, P. 191—201; Borziak I. The origin and local variants of the eastern gravette in the Dniester — Carpathian area // Восточный граветт. — М., 1997. — С. 71—73.

⁵ Kozlovski J. K. Op. cit. — P. 194—195; Otte M., Noiret P., Chirica V. et Borziak I. Rythme Evolutif du Gravettien Oriental // The Upper Palaeolithic... — v. 6 — Forli, 1996 — P. 213—226; Otte M. Destinee Gravettienne // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 7—14.

⁶ Djindjian F. Op. cit. — С. 75—77.

⁷ Kozlovski J. K. The Latest Aurignacian and Aurignacoid elements in the Epigravettian of the Carpathian Basin // The Upper Palaeolithic Colloquium XI: The Late Aurignacian, XIII Congr., v. 6, Forli, 1996, P. 83—98; Valoch K. L'origine du Gravettien de l'Europe Centrale // The Upper Palaeolithic..., v. 6, P. 207; Аникович М. В. Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы. Автореф. дисс., докт. ист. наук... СПб., 1991. — С. 17.

⁸ Borziak I. Op. cit. — С. 72.

⁹ Нужний Д. Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. — К., 1992. — С. 64.

¹⁰ Sonneville-Bordes D. de et Perrot J. Essai d'adaptation des methodes statistiques au Paleolithique superieur, Ext. Bull. S. P. F., t. 50. — 1953. — P. 323—333; Амирханов Х. А. Верхний палеолит Прикубанья. — М., 1986; Амирханов Х. А. Восточный граветт... — С. 22—25; Сапожников И. В. Палеолит степей Нижнего Приднестровья. Ч. 1. — Одесса, 1994. — С. 20—67; Ткаченко В. І. Пізній палеоліт Закарпаття. — Автореф. дис. к. іст. наук. — К., 1996.

¹¹ Sonneville-Bordes D. de. Le Paleolithique superieur en Perigord, Bordeaux. Delmas, 1960. — P. 26—32, 146—150, 214—217.

¹² Кротова А. А. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Юго-Востока Украины // Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А. Памятники каменного века Левобережной Украины. — К., 1986. — С. 40, 63.

¹³ Гладких М. И. Некоторые итоги исследования позднепалеолитического местонахождения Антоновка III // Материалы по четвертичному периоду Украины к VIII конгр. ИНКВА. — К., 1969. — С. 252—267.

¹⁴ Кротова А. А. Поздний палеолит Северского Донца и Приазовья. — Автореф. дисс... к. ист. наук. — К., — С. 9; Оленковський М. П. Пам'ятки доби палеоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. — Херсон, 1992. — Вип. 1. — С. 37—40.

- ¹⁵ Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. — К., 1989. — С. 23—65; Смольянинова С. П. Палеолит и мезолит Степного Побужья. — К., 1990. — С. 37; Григорьева Г. В. Большая Аккаржа и ее место среди позднепалеолитических памятников юга СССР // КСИА. — 1967. — Вып. 3. — С. 86—90.
- ¹⁶ Гвоздовер М. Д. Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона // САИ. — Вып. А 1—5. — М.-Л., 1964. — Прил. 1. — С. 37—41; Кротова А. А. Культурно-хронологическое..., С. 25—39; Черниш О. П. Володимирівська палеолітична стоянка. — К., 1953. — 75 с. 3 восьми культурних шарів Володимирівки індекси підраховано тільки для статистично значущих комплексів шарів 1, 3, 4.
- ¹⁷ Смольянинова С. П. Указ. соч. — С. 42—52; Кротова А. А. Указ. соч. — С. 59—60; Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. — Херсон, 1991. — С. 92—95.
- ¹⁸ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 67; Тарасов Л. М. Гагаринская стоянка и ее место в палеолите Европы. — Л., 1979. — 167 с.; Амирханов Х. А. Указ. соч. — С. 15—34.
- ¹⁹ Рогачев Н. А., Аникович М. В. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР. — М., 1984. — С. 178; Кротова А. А. Указ. соч. — С. 69.
- ²⁰ Рогачев Н. А., Аникович М. В., Дмитриева Т. Н. Костенки 8 // Палеолит Костенковско-Борщевского района на Дону. 1879—1979. — Л., 1982. — С. 101—108.
- ²¹ Синицын А. А. «Западный граветт» Восточной Европы // Восточный граветт. Тезисы докл. междунар. коллоквиума (Зарайск — Москва, 1—7 сент. 1997 г.). — С. 60—63.
- ²² Sinişyn A. Les niveaux Aurignaciens de Kostienki 1 // Aurignacien en Europe et an Proche Orient. Actes du XII-e Congres U.I.S.P.P. — Bratislava, 1993. — P. 283—291; Амирханов Х. А. К проблеме эволюции и периодизации верхнего палеолита Кавказа // РА., в. 4, 1994. — С. 9—23.
- ²³ Палеогеография Европы за последние 100 тыс. лет (Атлас-монография) / Ред. И. П. Герасимов, А. А. Величко. — М., 1982. — С. 11, 12, 25, 74.
- ²⁴ Давня історія України. — К., 1998. — С. 87; Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита северо-западного Причерноморья (1. южнобугская группа памятников) // Археология и этнология Восточной Европы. — Одесса, 1997. — С. 25, 26.
- ²⁵ Григорьева Г. В. Указ. соч. — С. 89—90; Сапожников И. В. Поздний палеолит степей Нижнего Приднестровья. — Автореф. дисс... к. ист. наук. — Л., 1987. — С. 12; Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита северо-западного Причерноморья (2. Днестровская группа) // Записки історичного ф-ту Одеського держ. університету. — Вып. 4. — Одеса, 1997. — С. 7.
- ²⁶ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 54—60; Аникович М. В. Днепро-Донская... — С. 33—34.
- ²⁷ Амирханов Х. А. Указ. соч. — С. 20—23.
- ²⁸ Смирнов С. В. Палеолит Дніпровського Надпоріжжя. — К. — С. 82—99; Оленковский Н. П. Культурно-историческая... — С. 193—203.
- ²⁹ Оленковский Н. П. Поздний палеолит... — С. 82—118; Krotova A. A. Chronostratigraphic du Paleolithique superieur des steppes d' Azov et de la Mer Noire // Paleo-supplement. — 1995. — 1. — P. 227—233.
- ³⁰ Смольянинова С. П. Указ. соч. — С. 97.

О. О. Кротова

ГРАВЕТТОИДНЫЕ КОМПЛЕКСЫ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В историографической части статьи дан обзор основных проблем, связанных с терминологией, хронологией, происхождением граветта Европы. Далее анализируются комплексы кремневого инвентаря с преобладанием граветтоидных черт памятников второй половины верхнего палеолита степной части Северного Причерноморья. По соотношению индексов основных категорий орудий определяется граветтоидный характер комплексов, степень выраженности примеси ориньякоидных черт. Отмечаются хронологические и локальные особенности проявлений граветтоидной традиции в регионе. Появление носителей этой традиции в степной зоне объясняется климатическими изменениями максимума поздневалдайского похолодания, сопровождавшимися переселением групп населения, усилением контактов и взаимовлияний разных традиций — граветтских и ориньякских как восточноевропейских, так и соседних территорий. В позднеледниковые комплексы с граветтоидной традицией доминируют, проявляя тенденцию к микролитизации и геометризации. Для этого периода характерны более четко прослеживаемые специфические локальные особенности проявлений позднеграветтской традиции, их генезис и взаимосвязи.

GRAVETTOIDE COMPLEXES OF THE NORTH BLACK SEA AREA

The article is devoted to the aspects of the appearance and development of the gravettoide technical tradition in the steppes of the East European plain. The gravettoide tradition is connected with the middle and late stages of Upper Paleolithic age in this region. There are several complexes with mixed features of the Aurignacoide and gravettoide traditions. The appearance of the gravettoide tradition is explained in terms of the population migrations and mixing of traditions during the last Valdai maximum in the area. The late gravettian (epigravettian) complexes have the tendency toward microlithization of flint tools.

Одержано 08.06.1999

Д. Ю. Нужний

ЕПІГРАВЕТТСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ

За матеріалами нової пізньопалеолітичної стоянки Шоломки I аналізуються особливості вже відомих епіграветтських комплексів Овруцького кряжу і визначається час їхнього існування та культурна специфіка.

Історія вивчення пізнього палеоліту Овруччини

Овруцько-Словечанська височина загалом являє собою досить специфічне природно-географічне і геологічне утворення у межах Українського Полісся. Це сильно розчленоване лесове плато, що простягнулося на 70 км із заходу на схід і максимум 30 км з півночі на південь, має кристалічну цокольну частину докембрійських часів та риські моренні відклади в основі. Його південний кордон є досить чітким, оскільки фактично обмежується долиною р. Норинь (лівої притоки р. Уж), тоді як північний — визначається значно слабше внаслідок дії ерозійних процесів, пов'язаних із дією льодовиків. Овруцький останець лесів знаходиться в оточенні класичних зандрових ландшафтів Житомирського Полісся, відстоїть майже за 120 км на північ від основного масиву поширення лесових відкладів у Дніпровському Правобережжі й підноситься на 316 м над рівнем моря.

Саме південні відроги цього плато вздовж р. Норинь, сильно зруйновані відносно молодими ярами та іншими ерозійними процесами, вже з кінця минулого сторіччя відзначалися масовими знахідками кісток викопних тварин, що досить активно збиралися місцевими жителями для потреб цукроварної промисловості¹. До останніх часів пізній палеоліт Овруцького кряжу був представлений всього двома невеликими комплексами, дослідженими на належному професійному рівні — Довгиничами і Збраньками.

Так, на південно-західних відрогів цього лесового плато у відслоненнях яру на північних околицях с. Довгиничі (зараз Овруцького р-ну Житомирської обл.) була відкрита і розкопана наприкінці 20-х років І. Ф. Левицьким відома Довгинецька стоянка². Пізніше геологічні умови залягання культурного шару пам'ятки вивчав В. І. Крокос, а її численні фауністичні рештки визначалися І. Г. Підоплічком³. На початку 70-х років пам'ятка досліджувалась М. І. Гладких, яким під час заглиблення дна основного розкопу 3 x 8 м І. Ф. Левицького, було розкрито ще 51 м² культурного шару. На жаль, серед знайдених тут 22 крем'яних виробів, зраряд не трапилось. Фауністичні рештки з цього розкопу були визна-